

koja će biti kadra upozoriti na tipične procese i tendencije međunarodnih odnosa, njihove osnovne nosioce i moguće pravce daljnjeg razvoja.

Taj put, koliko god on bio težak i često nuždan, mora se proći, osobito u sredinama koje su ne tako davno pristupile tim proučavanjima i koje, radi izrade širih, a cjelovitijih teorijskih sustava, nužno trebaju prethodno sistematiziranu podlogu* iz koje će se crpsti potvrde teorijskih analiza.

* Sasvim je sigurno da je prethodno solidno poznavanje povijesnih zbivanja uvjet bilo kakva ozbiljnijeg promatranja međunarodnih odnosa. Stoga bi u našoj situaciji, gdje se znanost o međunarodnim odnosima postupno razvija, bilo prijeko potrebno što prije prirediti solidan udžbenik koji bi se bavio makar poslijeratnim razvojem međunarodnih odnosa, omogućujući da se zahvate osnovni problemi razvoja svijeta na kojima se zasnivaju današnji međunarodni odnosi. Nikakva teoretiziranja bez poznavanja činjenica nisu moguća na području međunarodnih odnosa, pa bi o tom raskoraku, koji počinje bivati sve veći, trebalo voditi računa. Inozemna djela koja se bave suvremenom poviješću međunarodnih odnosa ne mogu biti ni adekvatno ni jedino pomagalo.

GLAVA 2

PRISTUPI PROUČAVANJU MEĐUNARODNIH ODNOSA

Širenjem discipline međunarodnih političkih odnosa u situaciji kada se znatno povećao kadar istraživača došlo je do stvaranja nekoliko različitih pravaca proučavanja međunarodnih odnosa. S obzirom na ciljeve koje zapadni autori postavljaju u svojem proučavanju međunarodnih odnosa možemo spomenuti četiri različite skupine, od kojih svaka postavlja, istodobno, pred znanost o međunarodnim odnosima specifične zahtjeve i zadatke.⁶

Prva skupina zapadnih autora iako malobrojna, još je uvijek vezana uz tradicionalan legalistički pristup i svoja promatranja zasniva na proučavanju međunarodnih institucija i međunarodnoga prava. Isticanje uloge međunarodnoga prava i međudržavnih mehanizama trebalo bi voditi prema ostvarenju značajnog cilja — očuvanja mira i sigurnosti.

Druga grupa pisaca posebno promatra pitanja vezana uz vojnu i obrambenu politiku u svjetskim relacijama. Uspoređuju se snage pojedinih armija, njihovi strategijski ciljevi i opći razvoj međunarodnih odnosa promatranih u tome svjetlu. Još od doba hladnog rata, kada je pitanje sigurnosti postalo središnjom političkom kategorijom brojnih teorijskih analiza, konstruiraju se brojni modeli vojnih sukoba, traže se mogućnosti djelovanja pojedinih glavnih aktera u njima i na toj se osnovici postavljaju stanovite varijable nacionalne sigurnosti. Strategijska pitanja i nacionalna sigurnost, posebno Sjedinjenih Američkih Država, čine glavne okvire takva promatranja međunarodnih odnosa, a dosada su izrađene mnoge studije vezane uz razradu tih pitanja.

Treća skupina teoretičara međunarodnih odnosa prilično je ambiciozna u postavljanju ciljeva discipline. Oni smatraju da uza sve deskripcije, povijesne usporedbe, etičke i vojne probleme glavni zadatak znanosti o međunarodnim odnosima mora biti vezan uz stvaranje opće teorije, koja bi na osnovi

6 K. J. Holsti, *International Politics...*, op. cit. str. 7–9.

golemoga činjeničnog materijala objasnila ponašanja država na međunarodnome planu. Upotrebljavajući prijašnja iskustva, analogije i brojne podatke o prošlim zbivanjima, teorija međunarodnih odnosa morala bi odgovoriti na pitanje zašto se razvoj pojedine zemlje kreće u nekome smjeru ili zbog čega u stanovitom dijelu svijeta izbijaju česti sukobi ili nemiri. Otuda izviru i daljnji zahtjevi te grupe teoretičara u kojima se traži da međunarodni odnosi predviđaju budući razvoj događaja i da poput nekih drugih disciplina, npr. ekonomike, upozore na mogućnosti budućeg razvoja pod stanovitim pretpostavkama i uvjetima.

Četvrta grupa zapadnih autora glavnu pažnju također posvećuje pitanjima održanja svjetskog mira i okuplja se uglavnom oko istraživanja mira i rata. Problematika kojom se bave ti istraživači svodi se uglavnom na probleme vezane uz vođenje rata, eskalaciju nasilja u međunarodnim razmjerima, ekonomske aspekte razoružanja, kontrolu naoružanja i sl. Dio se tih radova izravno uklopio u šira istraživanja koja pokreću i financiraju državne vlasti.

Već iz postavljanja takvih različitih ciljeva jasno je da su istraživanja međunarodnih odnosa po svojim pristupima vrlo različita i stoga su u pravu oni autori koji često pozivaju na udruživanje istraživačkih metoda i na unošenje stanovita sistematiziranog reda u čitavu disciplinu. Takvo je stanje rezultat, svakako, vrlo brojnih, različitih i često raznovrsnih zbivanja koja nastaju na međunarodnoj sceni, a, s druge strane, različiti pristupi međunarodnim odnosima vežu se ne samo uz različite ciljeve i zadatke koje istraživači samostalno postavljaju već i uz stanovitu mladost discipline i karakter njezina dosadašnjeg razvoja.

U suvremenoj znanosti o međunarodnim odnosima dominiraju danas također različiti pristupi, koji imaju svoju vrijednost prije svega u organiziranju i sistematizaciji podataka koji stoje na raspolaganju istraživaču međunarodnih odnosa. A kako je prikupljanje podataka prva faza svakog istraživanja, da bi zatim moglo doći do sistematizacije i na kraju do znanstvene eksplikacije, tako i ti različiti pristupi, svaki na svoj način, pomažu u organiziranju discipline i u pripremanju teorije međunarodnih odnosa.⁷

U pokušaju da se bar ukratko iznesu neki od danas vodećih pristupa međunarodnim odnosima spomenut ćemo: povijesni pristup, sistematski pristup, normativni ili filozofski, politološki i na kraju tzv. eklektički. Svakako, i tu podjelu treba shvatiti prilično uvjetno, kao i sve podjele i kategorizacije slične vrste⁸.

7 J. L. Ray, *Global Politics*, Boston, 1995., str. 12.

8 U nizu različitih pokušaja prezentacije pristupa međunarodnim odnosima i traženju mjesta teorije međunarodnih odnosa zanimljiva su razmatranja britanskog autora Luarda Evana, koji provodi

1. **Povijesni pristup međunarodnim odnosima** postavlja težište promatranja na diplomatsku povijest kao disciplinu i materijal koji ona daje. Na osnovi takvog tradicionalističkog pristupa međunarodnim odnosima tvrdi se da su današnji međunarodni odnosi uvelike uvjetovani događajima i gledanjima, naslijeđenim iz prošlosti, i da se oni iz današnjega svijeta uglavnom prilično jednostavno projiciraju u budućnost. Poznavajući prošlost, moguće je istraživati sadašnji trenutak, ali isto tako može se vidjeti i budućnost.

Diplomatska povijest, koja analizira djelatnosti pojedinih državnika, osobito velikih država, posebnu pažnju usmjerava na njihovo ponašanje i pokazuje što su oni u prošlosti smatrali korisnim ili štetnim za nacionalne interese svoje zemlje, što je bilo sigurno, a što opasno. Takav povijesni pristup osvjetljava međunarodne odnose u njihovu razvoju, u njemu je npr. moguće spoznati dinamične promjene koje su nastale u međunarodnoj sredini u 19. stoljeću, kada su međunarodni odnosi bili zatvoreni u uskome krugu glavnih država koje su dominirale međunarodnom scenom i kada je Europa bila glavno političko izvorište najvažnijih međunarodnih kretanja.⁹

Diplomatska povijest jasno pokazuje i neke druge vrlo značajne crte međunarodnog razvoja koje su vodile novom postavljanju država u međunarodnim odnosima. Geometrijska progresija, koja je u vezi s razvojem povijesnih tokova i s nastankom novih država, zatim veliko proširenje karaktera i sadržaja međunarodnih odnosa i, na kraju, široka ekspanzija različitih novih vanjskopolitičkih djelatnosti — ekonomskih, vojnih, kulturnih i ideoloških — sve to na neki način prikazuje i diplomatska povijest, pa je sigurno da pristup koji u središte promatranja postavlja takva gledanja daje vrijedne rezultate i može otkriti neke važne zakonitosti do kojih je došlo na polju međunarodnih odnosa.

Diplomatska povijest kao disciplina stoga je, svakako, korisna u proučavanju međunarodnih odnosa. Ona osvjetljava tokove različitih nacionalnih politika, prikazuje različite programe, akcije i kontraakcije u određenim povijesnim uvjetima i u stanovitome smislu odgovara na pitanje

podjelu na teorije koje se bave metodologijom promatranja međunarodnih odnosa, teorije koje se bave generalizacijama, teorije koje se sastoje od induktivnih zaključaka, metaforičke teorije i, na kraju, teorije koje daju konceptijski okvir analiza međunarodnih odnosa. E. Luard, *Types of International Society*, London, 1976., str. 3–25.

9 Toj vrsti pripadaju i makromodeli međunarodnih odnosa M. Kaplana. Detaljnije vidjeti: M. A. Kaplan, *New Approaches to International Relations*, New York, 1968., M. A. Kaplan, *Macropolitics*, Chicago, 1969.

koliko praksa međunarodnih odnosa udovoljava realizaciji normi i ciljeva proklamiranih kao osnova politike.

No, kritičari takva pristupa međunarodnim odnosima ističu da diplomatska povijest, odnosno povijesni pristup, ne daje adekvatan odgovor na pitanje kakva je veza između uzroka i posljedice. Pa ni povijest ne može izravno učiti kakva rješenja treba poduzeti danas, posebno u svijetu koji se tako brzo kvalitativno i kvantitativno mijenja. Točno je da povijest može upozoriti na neka potencijalna rješenja na osnovi analognih događaja iz prošlosti. No proces donošenja odluka, osobito odluka na vanjskopolitičkome planu, danas je znatno izmijenjen, uokviren je novim, mnogo širim okolnostima i ispunjen stalno novim složenim elementima.

Osnovni zaključci koji bi se ipak iz povijesnoga pristupa međunarodnim odnosima mogli izvući, svode se na činjenicu da u međunarodnim odnosima, i u prošlosti i danas, postoje stalne i ponekad vrlo skokovite promjene, da nema nekih čvrsto fiksnih pravaca vanjskopolitičke akcije pojedinih država koje bi omogućile da se postavljaju čvrste konstante političkog opredjeljenja, i, na kraju, da je upravo zbog toga nemoguće graditi bilo kakve sheme u kojima bi se točno fiksirali svi budući saveznici ili pak neprijatelji pojedinih zemalja.

Povijesni pristup međunarodnim odnosima kao jedini svakako da nije adekvatan jer ne samo da ne zadovoljava interes za suvremenim hodom međunarodnih odnosa, njihovom modernizacijom i znatnom proliferacijom, već isto tako ne upozorava na neka osnovna pitanja koja znanost o međunarodnim odnosima mora nužno spoznati.

2. **Sistematski pristup** polazi od pretpostavke da u međunarodnim odnosima postoji stanovito slaganje o nekim pravilnostima koje se pojavljuju u različitim fazama razvoja međunarodnog kontaktiranja i ne ovise o vremenu njihove konkretizacije. Postojanje čvrstih veza, regularnost kontakata i stanovit poredak uzimaju se kao primjeri takvih pravilnosti, ali se odmah nakon toga na osnovi suglasnosti o postojanju tih elemenata stavovi razilaze u pogledu ocjene moguće generalizacije i pravca međunarodnih odnosa koji bi se dobio na osnovi takvih analiza. U sistematskome pristupu međunarodnim odnosima koji pokušavaju spoznati međunarodne odnose na osnovi postojećih sistema uglavnom se ističu tri pokušaja predočavanja međunarodnih odnosa: balans sile, bipolarnost i univerzalizam. Svaki od tih triju oblika sadrži elemente koji su bili i ostali prisutni u raznim fazama međunarodnih odnosa.

- a) Balans sile uzima se kao najtrajniji sistem međunarodnih odnosa od stvaranja moderne države. Nastao je u doba postojanja različitih država, od kojih je svaka nastojala ostvariti svoje interese i ciljeve sredstvima i silom koja joj je stajala na raspolaganju. Iz takvoga općeg postavljanja dio pobornika tog koncepta međunarodnih odnosa pristupa međunarodnim odnosima u suvremenom svijetu, tvrdeći da se ništa bitno nije izmijenilo iz drevnih vremena do danas i da je sila i dalje ostala osnovni pokretač međunarodne politike, stoga je i model balansa sile i dalje ostao osnovni okvir međunarodne politike. Zbog toga bi i balans sile trebao biti još uvijek značajan sistem u kojemu se ti odnosi izražavaju.

Iz takva balansiranja sile, koje bi trebalo biti vrlo pozitivna kategorija međunarodnih odnosa, jer bi omogućavala neprekidno održanje ujednačenih suparničkih sila na otprilike istoj razini, izvode se zaključci koji bi trebali potkrijepiti vrijednosti takva sistema. Pozitivne bi se strane ogledale, navodno, u činjenici da balans sile omogućava postojanje niza malih država u sjeni velikog balansa, i isto tako da taj specifični odnos velikih sila, bilo država bilo njihovih koalicija, omogućuje izbijanje većih međunarodnih konflikata.

Takva situacija, u kojoj su sile na neki način disciplinirane, zahtijevala bi od državnika veliku vještinu vođenja vanjske politike, i to i u velikih i u malih država. Za velike države bitno bi bilo da njihovi državnici vrlo oprezno i neprekidno ocjenjuju snagu svoje države ili koalicije i da isto tako brižljivo prate razvoj sile na drugoj strani uza stalno djelovanje u smjeru onemogućavanja mijenjanja uspostavljenog balansa sile. Na drugoj strani, od državnika malih zemalja zahtijeva se spretno laviranje između velikih država i traženje mogućnosti za provedbu najbolje političke linije koja će očuvati njihovu sigurnost, te omogućiti ekonomski i politički napredak pojedine zemlje.

Ako se takav sistem međunarodnih odnosa promatra u povijesnoj retrospektivi, moguće je svakako složiti se da je 19. stoljeće bilo tipičan primjer tako postavljenih međunarodnih odnosa. Na osnovi društveno-političkih sličnosti i manje-više slična ekonomskog razvoja, koji je u svim europskim zemljama težio prema kapitalizmu, djelovale su dinastije vladara koje su bila vrlo čvrsto rodbinski povezane i u osnovi su tvorile kastu jedinstvenih interesa. Francuski jezik bio je osnova komuniciranja, što je također omogućavalo da u međunarodnim relacijama budu prisutni samo odabrani predstavnici kojima je često tzv. stranac, ali pripadnik iste klase iz druge države, bio mnogo bliži nego pripadnik vlastite nacije, ali iz niže klase. U tadaš-

njem sustavu međunarodnih odnosa djelovale su isključivo kršćanske države, što je uveliko utjecalo na zbijenost redova i na zajednička gledanja unatoč postojanju spornih situacija. Na takvoj osnovici mogla su biti izrađena i poštovana stanovita pravila ponašanja što ih je izradila i njima se služila ista klasa, bez obzira na različitu nacionalnu pripadnost. Čak ni Napoleon nije uspio unijeti neke promjene u takav razvoj međunarodnih odnosa pa je u državnome smislu, dakle, po angažmanu pojedinih država, balans sile bio prisutan vrlo dugo u tadašnjoj svjetskoj, a posebno europskoj politici.

Pristaše balansa sile kao sistema promatranja međunarodnih odnosa tvrde ponekad da upravo povijest međunarodnih odnosa upućuje na to da su sve krizne situacije bile riješene vrlo brzo i jednostavno čim su se snage udružile, tj. izgradile sistem balansa sile. U takvim se analizama kaže primjerice da su Napoleon, a poslije Hitler, doživjeli slom čim je bio uspostavljen zajednički stav, tj. kada su se zemlje koje su željele zadržati postojeći sistem međunarodnih odnosa ujedinile protiv izvanjskih narušilaca balansa.¹⁰

Svakako, takva su razmišljanja pokušaj da se na empirijski način izvede stanovita teorija. Sistem balansa sile mogao je vrijediti u 18. i 19. stoljeću dok su društveno-ekonomski uvjeti odgovarali i omogućavali takav pravac ponašanja maloga kruga europskih država. Relativno uzak krug elite upravljao je državnim poslovima, a njihovi u biti isti klasni interesi omogućavali su brzo sporazumijevanje i u konfliktnim situacijama.

No, u današnje doba tražiti analizu međunarodnih odnosa na osnovi sistema balansa sile svakako da je pogrešno i neznanstveno. Suvremeni međunarodni odnosi u prvom redu nemaju više uzak europski karakter, već su postali globalni u svojem doseg i refleksima.

Tome, razumije se, treba dodati i nove mogućnosti brzog komuniciranja na međunarodnome planu i sve jače impulse koje dobiva međunarodna suradnja različitih država, što sve zajedno upućuje na opću izmijenjenu sliku i međunarodne zajednice i odnosa koji u njoj nastaju. Stoga sistem balansa sile ne može danas odgovoriti na mnoga, ne samo praktična već i teorijska pitanja.

b) Bipolarnost je takav pristup međunarodnim odnosima u kojemu zapadni autori glavnu ulogu za kretanje i razvoj međunarodnih od-

nosa vide u djelovanju dviju najvećih sila, odnosno dvaju velikih kontrolnih centara. Kao glavni dokaz takva djelovanja uzima se poslijeratni razvoj međunarodnih odnosa, kada su se svi odnosi razvijali u znaku hladnoratovskih odnosa, u kojima su istodobno bila gotovo eliminirane sve linije komuniciranja između dvaju različitih krugova država. To je utjecalo na posebno jačanje lidera koalicija i na stvaranje njihovih specifičnih uloga na svjetskome planu.

Takav pristup međunarodnim odnosima polazi od pretpostavke da je unatoč postojanju niza država u međunarodnoj zajednici, velik broj njih na ekonomskom, političkom, vojnom, ideološkom¹¹ i kulturnom planu u vrlo dobrim vezama s nosiocima bipolarne politike, pa je samim postojanjem saveza i djelovanjem drugih država u njima umanjen njihov domet akcije, koja je opet unaprijed podređena djelovanju dvaju velikih polova. Tvrđi se da je taj bipolarni sistem na međunarodnome planu samo reflektirao duboke suprotnosti i neslaganja koja su postojali između dvaju golemih i različitih modela društveno-ekonomskog razvoja. Američki sistem veza omogućio je na osnovi svoje industrijske sile relativnu organizacijsku labavost, a Sovjetski Savez pojavio se u toj bipolarnoj konfrontaciji kao ekonomsko-industrijski slabiji partner i stoga je težio vojno-političkom i ideološkom okupljanju unutar svojeg pola. No, i takve blokovske bilateralne kalkulacije razbio je donekle ravnopravan odnos u pogledu naoružanja, koji je na stanovit način približio interese obaju polova i u uspostavljenoj ravnoteži sile otvorio mogućnost za pronalaženje mnogih dodirnih točaka.

Za takav pristup međunarodnim odnosima, koji je svoj teorijski oblik mogao vidjeti u vrhuncu hladnog rata, relevantno je bilo i pitanje što sa zemljama nečlanicama polarnih struktura, to prije što je razvojem novih zemalja njihov broj postajao sve veći. Politička je praksa pokazala da su u prvoj fazi oba bloka bila vrlo skeptična, pa čak i neprijateljski orijentirana prema neutralnima, poslije nesvrstanimima, da bi u trenutku postupna smirivanja svojih konflikata i otupljivanja konfrontacije prihvatile blokovski nevezane države kao potencijalne saveznike.

Isto tako, novijim razvojem međunarodnih odnosa izmijenio se i sadržaj bipolarnosti, odnosno pitanje nije li jačanjem NR Kine svijet

11 Katkad se posebno inzistira na ideološkim motivima poslijeratnog bipolarizma kao na faktoru koji je veoma smanjio mogućnosti uporabe sile u međunarodnim odnosima. H. Spiro, *World Politics: The Global System*, Homewood Ill, 1976., str. 103-104.

10 M. Sheehan, *The Balance of Power: History and Theory*, London, 1996., str. 202-204.

zašao u doba nove trijangularne podjele? Ne smije se, dakako, zaboraviti ni pentagonalna vizija svijeta profesora Kissingera.

Prema tome, i bipolarni sistem odnosa može se uzeti kao oblik koji je djelovao napose u godinama hladnog rata, uz napomenu da je i tada bilo država koje su uspjele ostati izvan tih polarnih odnosa. Smanjivanjem konfrontacije i kasnijim uspostavljanjem odnosa, sve više na načelima koegzistencije, bipolarnost je nužno morala biti napuštena. Krug novih glavnih aktera brojčano se povećao, a i međunarodni odnosi sve su više krenuli s područja konflikta i konfrontacije u smjeru pregovora i suradnje, što nužno mora voditi multilateralizaciji međunarodnih veza. Naravno, u takvu multilateralnome svijetu postoje i mnogo veće mogućnosti ravnopravnoga i slobodnoga djelovanja svih država uz poštovanje njihovih osnovnih interesa.

c) Univerzalnost kao pristup međunarodnim odnosima traži svoje uporište prije svega u davnim povijesnim i društvenim formacijama. Na vrhuncu svoje moći Rim je obuhvaćao tada najveći dio poznatoga svijeta i prostirao se od britanskih obala do Bliskog istoka. Teritorij carstva i državljanstvo bili su rimski, a Pax Romana tvorila je u to doba gotovo univerzalan sistem odnosa podčinjenosti i povezanosti svih ostalih dijelova Rimskog imperija. Kasnijim pokušajem stvaranja Rimskog Carstva i sukobljavanjem dviju Crkava propala je mogućnost ponovna ostvarenja takva univerzalnog sistema u praksi međunarodnih odnosa.

Tek početkom ovoga stoljeća pojavila se u Sjedinjenim Američkim Državama snažna tendencija zagovaranja novog organiziranja svijeta, koja je posebno isticala da je postojeći neorganizirani sistem nesposoban djelovati u pravcu suradnje i da ne može zadovoljiti neke od bitnih težnji ljudi. Nova, mnogo bolja djelovanja u smjeru šireg povezivanja trebala su omogućiti sredstva koja bi otklonila i prevladala međunarodne sporove, ostvarila arbitražno sudjelovanje u zajedničkom interesu i pomogla u formiranju univerzalno prihvaćenih sudačkih agencija i administracije. Nadovezujući se na mišljenja nekih prijašnjih američkih mislilaca i državnik — Moroea, Madisona i Jeffersona¹², koji su također isticali da će u budućem razvoju svijeta doći do stvaranja svjetske vlade, ta nova tendencija promatranja svijeta u SAD bila je vezana uz nekoliko novih činilaca. Prije svega zemlja

koja je bila u snažnom i industrijskom usponu i kojoj su već nacionalni okviri postajali pretijesni, sve teže se mogla zadovoljiti politikom izolacionizma, što je sputavalo i njezine ekonomske i političke ambicije. Zauzimajući se za univerzalne koncepte međunarodnih odnosa, svakako da se otvoreno računalo s mogućnostima da u njihovoj eventualnoj realizaciji posebno mjesto pripadne mladim i snažnim Sjedinjenim Američkim Državama.

To se, svakako, moralo odraziti i na znanstvene krugove koji su prihvatili razmišljanja o novoj svjetskoj zajednici, svjetskoj vladi i svjetskoj administraciji, a ta su razmišljanja još više bila pojačana Prvim svjetskim ratom, izbijanjem Oktobarske revolucije, promjenama u kapitalističkome svijetu i prvim koracima Lige naroda. Vjerni nekim legalističkim konceptima neki američki autori upravo su u Ligi naroda vidjeli početak ostvarenja univerzalnog koncepta. Skupina tzv. univerzalista tada je znatno ojačala tražeći da se svjetski mir osigura novim, univerzalnim okupljanjem svih zemalja svijeta. Djelovanje nakon Drugoga svjetskog rata u krilu Ujedinjenih naroda i uspjesi svjetske organizacije na polju rješavanja pitanja rasne jednakosti, nacionalne neovisnosti, borbe protiv kolonijalizma i ekonomskog razvoja daju i dalje nade pristašama takvog sustava međunarodnih odnosa da bi se ipak, makar u dalekoj budućnosti, mogli ostvariti odnosi u kojima bi se svijet univerzalizirao.¹³

No svakako da bi u današnjim uvjetima, pa čak i u onima koji dolaze, unatoč sve većoj povezanosti svijeta, međuovisnosti i naporu za širokom suradnjom bilo nemoguće i sasvim nepotrebno predviđati stvaranje nekih univerzalnih sistema. Današnji svijet sastavljen je od golemog broja raznih država, različitih po mnogo čemu, i nikakvo ujedinjavanje i spajanje ne bi imalo svrhe ako ne bi prije toga bile ostvarene mnoge druge pretpostavke. A u svijetu koji je još uvijek ispunjen golemim razlikama suvišno je, a ponekad čak i štetno, zagovarati takav univerzalizam. Sasvim je druga težnja za jačanjem svih oblika međunarodne ravnopravne suradnje, koja je danas u svijetu mnogo potrebnija nego ikada prije. No i ta suradnja mora polaziti od poštovanja načela ravnopravnosti, suverenosti i nemiješanja u unu-

12 N. J. Padelford and G. A. Lincoln, *The Dynamics of International Politics*, New York, 1967., op. cit., str. 36.

13 Suočeni s problemima razvoja poslijeratnih međunarodnih odnosa, neki pisci ističu da je jedino racionalni model rješavanja opstanka svijeta stvaranje neke vrste svjetske vlade. One bi mogle spriječiti izbijanje svjetskog rata, ubrzale bi rješavanje ekonomskih problema i bdjele bi nad problemima zaštite čovjekova okoliša. J. Frankel, *International Relations in a Changing World*, Oxford, 1979., str. 209–211.

trašnje poslove drugih država; jer je samo na toj osnovici moguće jačati korisne procese u današnjemu svijetu.

Sva su tri ovdje spomenuta sustavna pristupa međunarodnim odnosima ograničena, kao što se vidi, u svojem pristupu međunarodnim odnosima. Oni daju samo okvir za postavljanje međunarodnih odnosa, koji u pojedinim vremenskim situacijama može odgovarati, no opći sadržaji snaga koje djeluju u međunarodnoj zajednici ipak su mnogo dinamičniji i bogatiji. U prikazu snaga koje djeluju na međunarodnoj sceni sistematski pristupi također su vrlo ograničeni, u njima nema komponenti društvenoga djelovanja, niti postoje sociološke analize nosilaca promjena u pojedinim situacijama. Isto tako one ne ulaze u dubinu funkcioniranja sistema, u proces donošenja političkih odluka ili u motive takva djelovanja. Novi elementi međunarodnog razvoja, npr. ubrzan ekonomski i tehnološki progres ili procesi integracije također nisu našli svoje mjesto u takvim razmatranjima, što ih još više udaljava od suvremenih tokova i tendencija koje se svakog dana sve više očituju u karakteru međunarodnih kretanja.

Stoga ni sistemi, bez obzira na to kako bili postavljeni i kako bili obrazlagani, ne mogu imati svoju vrijednost za pristup međunarodnim odnosima, osobito ako se postavljaju kao jedini pristupi. Njihova je vrijednost u tome da daju stanovite oznake oblika koji su djelovali u stanovitom razdoblju i koji su imali svoje značenje za međunarodne odnose, ali na osnovi jednom manifestiranih oblika ponašanja takvih sistema nije moguće u izmijenjenim uvjetima i u doba djelovanja novih snaga graditi identične pristupe međunarodnim odnosima.

3. **Normativni pristupi** zasnivaju se na tvrdnji da je u međunarodnim odnosima, bez obzira na njihovu razvijenost u pojedinoj fazi razvoja svijeta, uvijek postojao stanovit broj standarda, pravila i normi međunarodnog ponašanja. Polazeći od te pretpostavke, dugi se niz godina raspravljalo o mogućim generalizacijama koje bi se odatle mogle izvući i postaviti kao temeljni prilaz promatranju međunarodnih odnosa. No sve te analize najčešće su polazile od povijesnog determinizma i dominacije sile u odnosima među državama, što je svakako moralo utjecati i na opći smjer promatranja svih standarda, normi ponašanja država i pravila međunarodnog ponašanja, te njihova stavljanja u ovisnost o protagonistima svjetske sile i stalne borbe za ostvarenje još veće sile.

U široj teoriji političke misli, iz koje su pobornici normativističkoga pristupa (tzv. normativisti) crpili svoje prve spoznaje i značajnu argumentaciju, postoje zapravo dva osnovna koncepta u promatranju svijeta:

idealistički i realistički. Polazeći od analize djela političko-filozofskih mislilaca i nastojeći njihove tvrdnje stalno prilagoditi izmijenjenu vremenu i novoj organizaciji prostora, normativisti, koji su se opredijelili za tzv. realistički pristup međunarodnim odnosima, temeljili su svoja gledanja na političku silu.

U takvoj interpretaciji realističke škole Machiavelli je sa svojim djelom »Il Principe« uzet kao primjer realističkoga djelovanja u kojem se u želji za realizacijom viših državnih ciljeva odbacuju sve etičke ili religijske norme. Striktno zahtijevajući od svojeg vladara da primijeni sva raspoloživa sredstva kako bi se što potpunije ostvario državni interes, Machiavelli je u uvjetima tadašnje rascjepkane Italije bio nosilac ideje o nacionalnom interesu i potrebi njegove pune afirmacije pod svaku cijenu. Machiavellijev vladar morao je imati svojstva lisice i lava. Na jednoj je strani trebao pokazivati lukavost, a na drugoj silu, koristeći se i jednim i drugim svojstvom u skladu s konkretnim situacijama.

Na Machiavellija i njegovo učenje nadovezali su se u kasnijim vremenskim etapama mnogi mislioci — pripadnici pretežno konzervativnih struja, koji su se suprotstavljali racionalističkim liberalnim koncepcijama. Analizirajući, primjerice, povijest svojega vremena, Francis Bacon (1561.–1626.) tvrdio je da su sila, ekspanzija i vještina ratovanja sastavni dio normalnoga kretanja društva. Po njegovu mišljenju, ni jedno tijelo ne može biti zdravo ako neprekidno ne vježba i ne izlaže se poteškoćama i naporima. Takvu je vježbu za Bacona označivao rat, koji isto tako omogućuje da se razviju sposobnosti i da u tom stalnom ispitivanju zdravlja, odnosno snage prežive one države koje su najčvršće.

Na drugoj strani razvila su se i potpuno suprotna mišljenja, u kojima se isticalo da je moguće poboljšati svijet i izmijeniti njegovu sliku u smjeru korisnog i pozitivnog razvoja za sve narode i države. David Hume (1711.–1776.) odlučno se primjerice, zauzimao za ukidanje protekcionizma u trgovini ističući da bi slobodna trgovina mogla voditi blagostanju svih naroda. Slična je gledišta na ekonomskom polju kasnije zastupao i Adam Smith. Pitanjima rata i mira također su se bavili mnogi pisci koji su rat shvaćali kao najveće zlo čovječanstva. Uz Rousseaua (1712.–1778.) — velikog borca protiv nasilja — vrijedno je spomenuti Kantov prijedlog organizacije društva koje bi trebalo iz korijena eliminirati rat. U svojem djelu *Trajni mir* Kant je tražio poštovanje univerzalno valjanih prava. Ta univerzalno valjana prava trebala su postati obvezna za sve države koje bi se u višem interesu — održanja svjetskog mira — trebale, slično kao i pojedinci, pokoriti stanovitim pravnim pravilima. Jer, po Kantu, pravo bi trebalo poštovati bez obzira na veliku cijenu i žrtve.

Iz takvih i mnogih drugih ideja i mislilaca, usporedo s jačanjem interesa za promatranje i proučavanje međunarodnih odnosa, razvile su se i dvije specijalne škole mišljenja: — *realisti* i *idealisti*, koji su u skladu sa svojim osnovnim opredjeljenjem nastojali promatrati svijet u kojemu žive izgrađujući i vlastite idealističke i realističke teorije međunarodnih odnosa.

Idealistička škola međunarodnih odnosa posebno se razvila u Sjedinjenim Američkim Državama, gdje je stanovito idealističko razmišljanje bilo više vezano uz američko političko iskustvo i stanovito naslijeđe, nego na europsku političko-filozofsku misao. Takozvani liberalni idealizam predsjednika Woodrowa Wilsona i zagovaranje uloge prava i efikasne međunarodne organizacije, osobito u razdoblju između dvaju ratova, dali su poseban pečat takvu pristupu međunarodnim odnosima. To je, također, bilo u vezi i s razvojem međunarodnih odnosa kao ukupnosti i novog položaja što su ga nakon Prvoga svjetskog rata zadobile Sjedinjene Američke Države.

Idealisti pristupaju međunarodnim odnosima na osnovi istih standarda kakvi se primjenjuju i prema pojedincima u društvu. Stvari su u međunarodnim odnosima dobre ili loše, pravedne ili nepravedne, moralne ili amoralne. Iz toga se izvlači osnovni zahtjev da bi bilo moguće stvoriti takav svijet u kojemu bi se i države ponašale točno onako kao i pojedinac, držeći se moralnih načela, koja su inače karakteristična za čovjeka.

Ujedinjavanje akcija, jačanje međunarodnih tijela, podizanje prosvjete i kulture, ukidanje korupcije morali bi izmijeniti svijet, a ako sva ta sredstva ne bi bila dovoljna, trebalo bi upotrijebiti čak i silu da se postignu postavljeni plemeniti ciljevi.

Realistička škola međunarodnih odnosa polazi od tvrdnje da je sila uglavnom stalna i neizmjenjiv element u razvoju svjetske sredine, da je svijet nesavršen i da u tom nesavršenom svijetu svaka država može samo na osnovi sile ostvariti svoje interese. Ukupnost međunarodnih odnosa vidi se kao borba za silu.

Jedan od prvih zagovornika politike sile, američki profesor Nicholas Spykman, isticao je prije stupanja Sjedinjenih Američkih Država u Drugi svjetski rat da je očuvanje i unapređenje pozicije sile u odnosu spram drugih država glavni zadatak američke politike. Unatoč promjenama, ta

borba za silu ostat će i dalje nakon rata u osnovama međunarodne politike kao stalni element.¹⁴

Pobornici takva pristupa međunarodnim odnosima osobitu pažnju obraćaju kategoriji nacionalnog interesa. Nacionalni interes postavlja se kao najviša vrijednost za koju je država spremna u svakoj situaciji upotrijebiti sva raspoloživa sredstva. U obrani i realizaciji nacionalnog interesa gotovo da je sve dopušteno, pa se on na neki način pojavljuje kao transcendentan cilj vanjske politike.

Američki profesor Hans Morgenthau, koji se inače smatra glavnim predstavnikom realističke teorije, u svojim se djelima posebno bavio pitanjima interesa i sile, koje postavlja kao glavne kategorije i, istodobno, kao norme međunarodnoga djelovanja. Po Morgenthauu, svatko tko djeluje u međunarodnim odnosima dolazi u sukob s drugim tko također želi ostvariti svoj interes s pomoću sile. U svojem kapitalnom djelu *Politics among Nations* Morgenthau je izložio svoje poglede na pristup međunarodnim odnosima i u svojih tzv. šest osnovnih načela postavio temelj realističkoj teoriji međunarodnih odnosa.¹⁵

U prvom načelu Morgenthau kaže da politika, kao i društvo, podliježu općim zakonima što leže u ljudskoj prirodi. Treba razumjeti postojeće društvo i njegove zakone, ali ljudska priroda nije se izmijenila od vremena kineskih, indijskih i grčkih mislilaca pa sve do danas. Stoga i neki politički modeli odnosa, npr. balans sile, još uvijek imaju vrijednost. Teorija međunarodnih odnosa mora udovoljavati zahtjevima razuma i iskustva, a u međunarodnim odnosima ne postoje istine, već samo mišljenja. Za realiste: teorija se sastoji od određivanja činjenica i davanja tim činjenicama pravoga značenja. Karakter međunarodne politike može se osvijetliti samo ako se istraže doneseni politički akti i posljedice do kojih je došlo. To pak zahtijeva da se istraživač stavi u ulogu državnika, a istraživanje različitih hipoteza na osnovi aktualnih činjenica i njihovih posljedica daje aktima značenje međunarodne politike i čini teoriju politike mogućom.

Drugi Morgenthauov princip ističe da je glavni putokaz kroz šarenilo međunarodnih odnosa koncept interesa definiranog terminima sile. To stvara vezu između smisla za razumijevanje međunarodne politike i činjenica koje treba razumjeti. Politika se tu postavlja kao autonomna sfera različita od ostalih (ekonomike, etike, estetike, religije). Bez takva

14 N. Spykman, *America's Strategy in World Politics*, New York, 1942.

15 H. J. Morgenthau, *Politics among Nations: The Struggle for Power and Peace*, New York, 1967., str. 4-14.

koncepta nije moguća teorija unutrašnje ili vanjske politike jer ne bi bilo moguće izdvajati između političkih i nepolitičkih činjenica, niti bi se mogli uvesti bilo kakvi kriteriji sistematičnosti. Teorija polazi od pretpostavke da državnici misle i djeluju u terminima interesa definiranog kao sila, a povijest je, kaže Morgenthau, najbolja potvrda za to. To omogućuje razumijevanje prošlosti, sadašnjosti i budućnosti. Istraživač međunarodnih odnosa djeluje kao nezainteresiran promatrač i upravo uz pomoć interesa definiranog kao sila može nastojati razumjeti ponašanje pojedinoga državnika.

Promatranje međunarodnih odnosa na osnovi interesa omogućuje stvaranje znanstvene discipline, unošenje reda i sistema i čini teorijsko razumijevanje mogućim. Ono omogućuje objašnjavanje kontinuiteta akcije pojedinih naroda na vanjskopolitičkome planu. Istodobno, teorija međunarodnih odnosa, zasnovana na konceptu interesa definiranog terminima sile, izbjegava da podliježe motivima i stanovitim ideološkim preferencijama, što je, po Morgenthauu, napose značajno, jer je istraživanje vanjske politike na osnovi motiva varljivo i neuspješno. Motivi mogu pomoći u razumijevanju politike, ali ne u njezinu vrednovanju i cjelokupnom određivanju. Povijest pokazuje da ne postoji veza između dobrih motiva i dobre vanjske politike. Stoga prilikom promatranja vanjske politike pojedine države nije važno poznavanje motiva državnika, već samo njegova intelektualna sposobnost razumijevanja biti vanjske politike, kao i njegova politička sposobnost pretvaranja shvaćenog u uspješnu političku akciju. Etika proučava moralne kvalitete motiva, a politička teorija mora prosuđivati kvalitete intelekta, volje i akcije, zaključuje Morgenthau.

U trećem načelu Morgenthau ističe da realisti ne shvaćaju interes, odnosno njegovo značenje kao stalnu i zauvijek valjanu kategoriju i da je povijest ponovno najbolja potvrda toga. No, vrsta interesa koji se ostvaruje u pojedinoj situaciji ovisi o političkom i kulturnom kontekstu u kojemu se vanjska politika gradi. Isto vrijedi i za shvaćanje spektra sile koja stoji u ovisnosti o socijalnopolitičkoj i kulturnoj sredini. Od manifestiranja grube fizičke sile pa do suptilnih psiholoških veza kojima jedan um kontrolira drugi bio je dug put, kaže Morgenthau, a u skladu s time mijenjali su se i oblici društvenoga djelovanja od primitivne organizacije do sistema zapadnih demokracija, gdje taj odnos nadzire država.

Četvrti princip navodi da su politički realisti svjesni moralnoga značenja političke akcije i da u čovjeku i društvu postoji stalan procijep između moralnih zahtjeva za uspješnost političke akcije. Realizam, međutim, zahtijeva da se univerzalni moralni principi ne primjenjuju na

akciju država u njihovoj apstraktnoj univerzalnoj formulaciji, već da oni budu filtrirani kroz konkretne uvjete mjesta i vremena. Pojedinač, ističe Morgenthau, ima moralno pravo da se žrtvuje za ostvarenje moralnih načela, ali to pravo nema država jer nema političkog morala bez razboritosti.

Peto načelo kaže da politički realizam odbija identificirati moralne aspiracije pojedine sredine s moralnim zakonima koji vladaju u univerzumu. Samo ako promatramo nacije, uključujući i vlastitu, kao političke jedinice koje ostvaruju svoje interese definirane terminima sile, možemo ispravno suditi o njima i o njihovim akcijama. Iz toga bi trebala proizaći dvostruka korist, jer bismo sve ostale prosuđivali kao i svoju naciju, a, osim toga, vodila bi se takva politika koja bi nužno morala poštovati tuđe interese.

U šestom načelu Morgenthau se zauzima za održanje vlastite političke sfere političkih realista jednako tako kao što vlastitu sferu imaju pravnici, ekonomisti ili moralisti. Politički realist razmišlja u terminima interesa definiranim kao blagostanje, ili kao što pravnik razmatra sklad između stvarne akcije i pravnih normi ili pak moralist koji se u svojim razmatranjima usredotočuje na odnos između poduzete akcije i moralnih načela takva djelovanja. Ekonomist pita kako stanovita politika utječe na blagostanje društva, pravnik je koncentriran na odnos između te politike i postojeće državopravne norme, a moralist je usmjeren na ispitivanje sadržaja politike i moralnih principa. Politički realist, međutim, istražuje kako određena politika utječe na silu nacije.

Morgenthau ipak dopušta da, uz političke realiste, koji promatraju svijet na osnovi interesa definiranog silom, postoje i drugi mogući pristupi, jer čovjek u osnovi svoje prirode posjeduje pluralistički karakter. Stoga, kako on to slikovito kaže, kada bi čovjek djelovao isključivo kao politički čovjek, bila bi to zvijer bez ikakva osjećaja za moral. Kada bi pak čovjek djelovao samo na osnovi moralnih načela u obliku moralnog čovjeka, on bi tada bio luđak, jer bi bio potpuno lišen razuma i, na kraju, kada bi postojao isključiv tip religioznog čovjeka, on bi bio svetac bez ikakvih svjetovnih želja.

Kritika realističke teorije mora poći prije svega od činjenice da je čitav napor brojne skupine tih teoretičara koncentriran oko pokušaja da se izgradi jedinstvena teorija međunarodnih odnosa koja bi prikazala ukupnost odnosa u međunarodnoj sredini i koja bi, istodobno, mogla objasniti sva ta zbivanja na unaprijed postavljenim načelima. Skrećući pažnju na interes i silu, realistična je teorija istaknula glavnu ulogu država u međunarodnim odnosima i njihovo značajno mjesto, ali je jednako

tako zapala u fetišiziranje sile, ne pokušavajući da se ta kategorija odredi širim društveno-političkim i ekonomskim relacijama. Kako to neki američki kritičari realistične škole ističu, ta teorija prikazuje svijet kao vrlo statičan oblik u kojemu se odnosi uspostavljaju prije svega na neizbježnoj upotrebi sile, kao i to da se ti odnosi ponavljaju u beskonačnoj jednodličnosti.¹⁶ Takva se politika možda i mogla realizirati u prošlim stoljećima, ali ne u vrijeme postojanja razornoga nuklearnog oružja.

U današnjemu svijetu spektar sile znatno je izmijenjen i liniju između sile, uvjeravanja i prilagodbe činjenicama nastalim u međunarodnoj sredini vrlo je teško povući. Prema tome, ni sila nije neizmjenljiva kategorija niti se posebno danas, bez obzira na količinu raspoložive sile, uz njezinu pomoć mogu realizirati svi nacionalni interesi države.

Teorija međunarodnih odnosa koja pretendira na sveobuhvatnost, a ne želi uzeti u obzir promjene u društveno-političkim odnosima koje se svakako manifestiraju i na međunarodnome planu, ograničena je u svojim dometima. Stvaranje mnogih novih država i nastanak goleme skupine novih zemalja u Aziji i u Africi koje su se opredijelile za politiku nesvrstanosti bitno je izmijenilo međunarodnu zajednicu i utjecalo na kritičko postavljanje i vrednovanje nekadašnjih standarda međunarodne politike, što napose vrijedi i za postavljanje sile. Ne treba zaboraviti ni to da su se u velikome broju različitih integracijskih cjelina pojavile neke nove norme ponašanja koje su postale sastavni sadržaji vanjskopoličkog ponašanja pojedinih država, obogaćujući njihove mogućnosti akcije i odstranjajući silu kao jedini oblik nastupa na međunarodnome planu.

I na kraju može se istaknuti da interesi i vrijednosti koji nastaju u jednome društvu imaju neposrednu vezu ili, točnije rečeno, proizvod su društveno-političkih, i ekonomskih relacija. Ovisne su o karakteru političkih sustava i o mogućnosti tehnološkog napretka pojedine države. Dakle, nije riječ o nekoj izoliranoj transcendentalnoj kategoriji interesa, koja je postavljena kao takva i promatra se bez obzira na sve promjene u društvu, pa bi uvijek trebala ostati kao misao vodilja državne politike i stimulans za upotrebu sile.

Zasnivanje bilo koje teorije, koja u svojoj osnovi ima samo interes i silu i sva kretanja u međunarodnom životu pokušava objasniti isključivo na osnovi borbe za silu, jest preusko. Sila nije nikako jedina pokretačka snaga razvoja društva, postoje mnoge vrijednosti i ciljevi koji pokreću narode, a i države vode ih stanovitu stvaranju novih odnosa suradnje. I

16 S. Hoffmann, »International Relations, The long Road to Theory«, *World Politics*, 1959., Vol. XI., br. 3, str. 350. C. B. Joynt and P. E. Corbett, *Theory and Reality in World Politics*, London, 1978., str. 7–10.

na drugoj strani postoje i konflikti koji vode mogućoj upotrebi sile. No, upravo zbog naraslih novih pozitivnih snaga, njihova aktivnoga djelovanja na međunarodnome planu i novoga nuklearnog balansa svijet je danas prožet pojačanim tendencijama traženja mirnih oblika prevladavanja svojih sporova i samim tim sila i u praktičnome vrednovanju gubi na svojem nekadašnjemu značenju.

4. **Politološki pristupi.** Kao rezultat shvaćanja da je nemoguće u okviru jedne discipline stvoriti cjelovit pristup međunarodnim odnosima došlo je do kombinacije različitih akademskih disciplina i tehnika, što je rezultiralo stvaranjem politološkoga pristupa međunarodnim odnosima. Taj je pristup sistematizirao neka znanja o vladi, motivima ponašanja državnika, a dao je i osnovu međudržavnih interakcija.

a) **Behavioralna analiza (behavior)** promatra ponašanje od manjih do viših društvenih grupa pa sve do djelovanja ukupnoga međunarodnog sustava. U središtu su takva promatranja međunarodnih odnosa, prije svega načini na koje pojedinci i skupine vide i doživljavaju glavne subjekte i faktore međunarodnih odnosa, tj. vlastite države, zatim druge države i narode, međunarodne organizacije, međunarodni sistem, faktore koji na njega djeluju, odnose među državama itd.¹⁷ Dalje se istražuje uzajamno djelovanje, gdje se posebno težište stavlja na dvije povezane socijalno-psihološke koncepcije, tj. nacionalnu i međunarodnu sliku (predodžbe) i procese interakcija koji među njima postoje. Osim toga, obavljaju se i istraživanja koja bi trebala odgovoriti na pitanje kakvi su stavovi (percepcije) pojedinca i kako pojedinac utječe na druge društvene skupine, pa kakva ovisnost proizlazi iz takvih odnosa i političke akcije države na međunarodnome planu. Analize u kojima se ističe posebno nacionalni stil, ili nacionalni karakter, zatim istraživanja političkih, osobito vanjskopoličkih elita, i njihovo ponašanje zauzimaju mnogo prostora u radovima behaviorista. Oni su, promatrajući promjene sa svojega posebnog aspekta, promjene do kojih dolazi u socijalnoj strukturi i u raspodjeli političke sile, dali neke nove analitičke instrumente za bolje razumijevanje međunarodnih odnosa.

No, unatoč stanovitoj primjenljivosti takva pristupa međunarodnim odnosima, činjenica je da je ponašanje pojedinaca na vrhu previše složeno i uokvireno brojnim drugim relacijama koje nije moguće

17 H. Kelmand (ed.), *International Behavior: Socio-Psychological Analysis*, New York, 1965.

ispitati na taj način. Međunarodni politički sistem sastavljen je od velikoga broja različitih država pa bilo koja komparativna istraživanja stavova, uloge elite, nacionalnog karaktera i sličnosti kategorija ne mogu biti adekvatno istražena. To prije što uz velik broj subjekata današnjih međunarodnih odnosa među njima dolazi do vrlo značajnih i brzih akcija i reakcija koje je vrlo teško pratiti i uspoređivati, osobito u globalnim okvirima.

b) *Teorija igre (game theory)* jedna je od novih tehnika promatranja međunarodnih odnosa. Pojavila se zajedno s nekim matematičkim pristupima, koji također pokušavaju spoznati optimalna rješenja u donošenju političkih odluka.

Teorija igre specijalna je vrsta analize ponašanja u konfliktnoj situaciji. Njezini se osnovni elementi mogu naći u mnogim društvenim igrama, npr. u šahu, pokeru, a neki tvrde da u svakome djelovanju kojemu je svrha neko pregovaranje postoji element igre.¹⁸ No, teorija igre kao stanovit teorijski pristup međunarodnim odnosima posebno je uporabljiva u politici, i to napose u studiranju procesa donošenja odluka, u diplomatskom ponašanju, u strategijskom zaplašivanju i naoružanju. Značenje je teorije igre u tome što ona omogućuje da se razmotre situacije u kojima se postojeći konflikt promatra ne kao nešto neprijateljsko ili zlo, već kao neizbježan i sastavni dio tekućeg političkog djelovanja.

Zagovornici teorije igre ističu da ona daje priliku za analiziranje međunarodnih odnosa jer omogućava da se oni spoznaju na osnovi koristi i šteta koje u takvu djelovanju mogu proizaći za sve aktere. S obzirom na to da se čitavo promatranje obavlja racionalno, tada se i svi akteri, odnosno prije svega suparnička strana, promatra mnogo objektivnije, a u kalkulacijama koje uspoređuju nacionalne interese suparnika ima manje elemenata za izražavanje otvorenih neprijateljskih stavova. Dio teoretičara koji se izjašnjava za takav pristup međunarodnim odnosima posebno inzistira na tome da se određeni problemi, odnosno njihova rješenja, mogu prikazati i u matematičkim modelima, što dalje dovodi do uporabe računala i do brojnih vrlo složenih matematičkih operacija.

Svaka strana ima u konfliktnoj situaciji svoje stalne i prijelazne prednosti. Igrači, odnosno akteri političkog djelovanja, mogu biti pojedinci, društvene grupe raznih vrsta i svakako, najčešće, države. U

18 R. J. Lieber, *Theory and World Politics*, Cambridge Mass., 1972., str. 18.

svakoj pojedinoj igri igrači imaju svoje različite ciljeve i, jednako tako, suočeni su s dva ili više mogućih rješenja. Svaki igrač nastoji ojačati svoje pozicije i postići što bolji krajnji rezultat, svjestan da je pri tome stalno zajedno u igri s drugim akterima, koji imaju suprotne interese, a to također treba uzeti u obzir prilikom promatranja krajnjeg ishoda.

Jedan od pobornika takva promatranja međunarodnih odnosa, američki matematičar i politolog Anatol Rapoport, ističe da sve igre imaju brojne zajedničke odlike.¹⁹

Svrha je teorije igre svedena uglavnom na stvaranje što boljih vlastitih političkih poteza koji se mogu suprotstaviti suprotnoj strani. U skladu s tim može se provesti podjela na dvije skupine igara:

1. Igre s nultim rezultatom, jer su interesi aktera sasvim suprotni i nepomirljivi, a pobjeda jedne strane automatski znači poraz druge. Pobjeda se označuje s 1, poraz s -1, a ukupnost poraza i pobjede označena je s 0. To su igre oštrog natjecanja i antagonističke igre, a svoj uzor nalaze u šahu ili npr. u vođenju rata.

2. U igrama s nenultim rezultatom interesi se aktera u igri susreću i ne mogu se smatrati apsolutno suprotnima. Postoje razna područja kompromisa, uzajamnih ustupaka i suradnje aktera koji se natječu, a krajnji rezultat nije toliko čvrsto određen kao u prvome slučaju. Te se igre nazivaju igrama blagog natjecanja. Pojavljuju se u normalnim ljudskim odnosima i u međunarodnim odnosima.

U godinama hladnog rata, kada su otprilike nastali i prvi modeli teorije igre, vrlo su popularni bili modeli igre s nultim rezultatom, koji su se najčešće uspoređivali s pokerom. Takav pristup međunarodnim odnosima na teorijskome planu i daljnja praktična politička linija koja je otuda izvirala bili su dokaz dubine hladnoratovskog konflikta i iskrivljenih gledanja na mogućnosti budućega razvijanja normalnih kontakata između različitih država. No, međunarodni odnosi uz uvjet da se žele sačuvati suvremen razvoj svijeta i dosadašnja dostignuća, ne mogu upotrebljavati igre s nultim rezultatom, jer je ulog previsok, a cijena eventualne pobjede jednaka je potpunoj uništenju modernoga svijeta.

Ako se teorija igre promatra kao stanovit politološki pristup međunarodnim odnosima, moguće je složiti se da u stvaranju političkih odluka postoji mnogo sličnosti s raznim društvenim igrama. Stoga se često i u običnom jeziku govori o diplomatskoj igri, o igri na vojno-

19 A. Rapoport, *Two Person Game Theory*, Ann Arbor, Michigan, 1969., str. 18-20.

diplomatskome šahovskom polju itd. U pravu su i oni autori koji ističu da svako političko djelovanje, kao i svaka igra zahtijeva stanovit razik (tko ne riskira, ne dobiva), vještinu procjene situacije i pronalaženje najboljih rješenja u danoj situaciji.

Takva razmišljanja mogu voditi i prevelikoj simplifikaciji problema jer su odnosi u šahu, pokeru ili nekoj drugoj društvenoj igri znatno drukčiji, manje složeni i neopasni u usporedbi s međunarodnim političkim životom. Osim toga, u svim igrama postoje stanovita pravila koja se uglavnom striktno prihvaćaju, u diplomatsko-političkome djelovanju još su uvijek i sadržaji i forma manifestiranja otvoreni i raznoliki, bez mogućnosti reguliranja njihovih krajnjih efekata. Svaka igra može se u svakome trenutku prekinuti ili napustiti, ali u međunarodnoj politici posljedice takva djelovanja bile bi goleme i izazvale bi lančanu reakciju drugih aktera, te bi mogle pokrenuti i neke vrlo značajne i nepoželjne procese. S obzirom na mogućnost kombiniranja, postoje također vrlo velike razlike između igre i političkog djelovanja. U prvome slučaju riječ je ipak o ograničenom izboru mogućih kombinacija, dok je u politici sasvim drukčije i akterima takva djelovanja na raspolaganju su bezbroj različitih rješenja, a na osnovi akcija i reakcija otvaraju se neprekidno nove mogućnosti brza djelovanja. Upravo je i taj moment brzine odgovora danas jedna od vrlo značajnih karakteristika, koja na neki način otežava sve usporedbe između igre, odnosno igrača koji uvijek raspoložu stanovitim vremenom do povlačenja sljedećeg poteza, i političkih aktera koji moraju vrlo brzo djelovati u svijetu koji se neprestano mijenja i neprekidno zahtijeva reagiranje na nove situacije.

Pokušaji da se s pomoću teorije igre međunarodnim odnosima numerički dade i empirijski karakter, osobito uz pojačanu primjenu računala, postavili su i pitanje svrsishodnosti i opravdanosti takva pristupa. Različite simulacije ponašanja državnika ili pojedinih država u različitim, najčešće konfliktnim situacijama, također imaju malo veze sa stvarnim političkim životom. Uzimajući u obzir manje-više kao neizmijenjenu varijablu vanjsku politiku pojedine zemlje, autori takvih simulacija ne shvaćaju da je riječ o djelovanju čitavoga spleta različitih faktora i odnosa koji utječu na neprestano mijenjanje i prilagodbu nacionalnih interesa. Kako to dobro ističe francuski profesor međunarodnih odnosa Duroselle: kada bi državnicima trebali do kraja primjenjivati matematičke uzore ponašanja, budući da su oni

postavljeni u pojedinim fazama teorije igre, moglo bi vrlo lako doći do katastrofalnih odluka jer bi u neobičnoj složenosti današnjega svijeta eventualna analogija matematičkih metoda i stvarnog ponašanja morale voditi općoj katastrofi.²⁰

Slična kao i neka druga matematička sredstva (npr. statistika), teorija igre ne može odgovoriti na pitanja koja su od središnjeg interesa za međunarodne odnose.²¹ Ona nema odgovora na to kako nastaju konfliktna situacija, koje klasne i društvene snage u njima djeluju te kakve su stvarne mogućnosti rješavanja konflikata. Mnoge pojave u međunarodnim odnosima kvalitativnog su karaktera i ne mogu se mjeriti kvantitativnim metodama, a ni apstraktno postavljena pravila ne jamče da bi glavni akteri u stanovitoj situaciji upotrijebili upravo njih za rješavanje konkretnoga problema. Stoga su u pravu kritičari teorije igre koji tvrde da ona promatra pojave bez njihova dijalektičkog jedinstva i uzajamne ovisnosti, a da kao metoda najčešće iznosi mnogo više novih problema nego što daje prognoza za rješenje jednoga od njih.

c) *Analiza sistema i podsistema* polazi od pretpostavke da je unatoč bogatstvu međunarodnih odnosa i njihovoj raznolikosti moguće stvoriti stanovit sistem i na osnovi njegova ponašanja promatrati međunarodne odnose. Koncept sistema obično se tu definira kao skup elemenata ili jedinica koje se ponašaju na određeni način, a s pomoću označenih granica mogu se izdvojiti iz okoline koja ih okružuje.²²

U takvu pristupu međunarodnim odnosima promatra se međunarodni sistem ili pak niže skupine, tzv. podsistemi, koje se sastoje od određenoga broja aktera poznatoga skupa varijabli (političkog mehanizma, stavova i interesa, politike) i vrijednosti.²³ Sve to zajedno postavlja odrednice promatranja. Nakon toga, na osnovi empirijskih podataka istražuju se regularnosti sistematskog ponašanja zacrtanog sistema ili podsistema. Sistem postoji kada je na osnovi opisa i podataka utvrđeno da funkcionira u skladu s postavljenim karakteristikama. Utvrđujući npr. neke sisteme — kao NATO ili interamerički odnosi — istraživač može mijenjati stavove, činjenice, odluke i na

20 P. Reouvin, J. B. Duroselle, *Introduction a l'etude des Relations Internationales*, Paris, 1966., str. 426.

21 Postoje i mišljenja da se teoriju igre može upotrijebiti samo u perifernim i marginalnim slučajevima i to u situaciji kada postoji očit konflikt s ograničenim vrijednostima. S. Hoffmann, *The State of War: Essays on Theory and Practice of International Politics*, New York, 1965., str. 205.

22 Ch. A. McLeland, *Theory and International System*, New York, 1966., str. 20.

23 O. R. Young, *Systems of Political Science*, New Jersey, 1968., str. 19.

takvoj osnovici promatrati promjene do kojih bi moglo doći u djelovanju sistema.

Svakako, takvo je promatranje međunarodnih odnosa postavljeno isključivo kao teorijski model, koji često ne crpe svoje primjere iz stvarnoga političkog života i odnosa. Ne uzimajući u obzir utjecaj brojnih faktora, zatim vezu i odnos glavnih društvenih snaga i promatrajući te izvedene sisteme, isključivo na osnovi manipuliranja s varijablama, tzv. ponašanje sistema takav pristup i ne pokušava prodrijeti dublje u bit međunarodnih odnosa, istražiti njihove zakonitosti i vidjeti one glavne snage koje ih nose.

- d) Donošenje političkih odluka izaziva u politološkome pristupu poseban interes. Smatra se da analiza vanjskopolitičkih odluka, kao proces i snaga što djeluju na aktere koji donose te odluke, može skrenuti pažnju na stanovitu regularnost i motive djelovanja.²⁴ Posebno se težište stavlja na vezu koja postoji između organizacije, procedure i osoba koje sudjeluju u procesu donošenja odluka. Svakako da je sustavno istraživanje svih tih elemenata vrlo složeno jer postoje vrlo brze promjene u aparatu koji donosi odluke i ponekad je prilično nejasno tko donosi stvarne odluke, a tko stoji iza njih.

Djelujući kao akter u političkome procesu, državnik je prije svega vezan uz informacije koje ima i koje sadrže podatke o činjenicama i razvojnim procesima. No, već u toj fazi promatranja državnik ih vrednuje, što isto tako omogućuje da u skladu sa svojim općim stavovima i idealima provede selekciju i izbor odgovarajućih tema. Dio autora upozorava na to da postoji velika sličnost između državnika i povjesničara, i da oba trebaju dobivene materijale promatrati u široj vremenskoj perspektivi. No sve analogije s povijesnim zbivanjem još uvijek ne daju odgovor na pitanje što da se čini u sadašnjemu trenutku, posebno kada su međunarodni odnosi toliko izmijenjeni ne samo po broju novih aktera, po njihovoj klasnoj društvenoj raznolikosti, već i po snazi novih instrumenata i po općoj povezanosti i međuovisnosti svijeta. Svakako da u današnjemu procesu donošenja vanjskopolitičkih odluka vrlo veliku ulogu imaju i brojni suradnici i savjetnici državnika, koji također sudjeluju u procesu interpretiranja i analiziranja informacija i pomažu formiranju odluka. U tom dijelu rada može

24 Jedan od osnivača ovoga pristupa proučavanja međunarodnih odnosa Snyder smatra da se međunarodne aktivnosti država mogu definirati kao skup odluka donesenih od pojedinih jedinki, a da se države ponašaju kao akteri u pojedinoj situaciji. R. C. Snyder, H. F. Bruck and B. Spain, *Foreign Policy Decision Making*, New York, 1954.

doći do takve interpretacije činjenica koja najbolje odgovara pomoćnom aparatu i najlakše se uklapa u njihov način djelovanja ili pak zadovoljava predodžbe koje oni imaju otprije.

Katkad se i negira značenje formuliranja vanjskopolitičkih ciljeva, pa se tvrdi, kao što to čini npr. poznati britanski autor radova o diplomaciji H. Nicholson, da se cjelokupna vanjska politika odvija pod utjecajem pukoga slijeda događaja. Kao pobornik takve »teorije lančanih okolnosti« Nicholson piše: »Netko tko nije promatrao politiku koja se izražava u svakodnevnoj akciji nije svjestan kako je malokada tok događaja unaprijed svjesno planiran kao cilj, i kako je često ono što se iz retrospektive gledano, činilo svjesnom namjerom, bilo u tom trenutku zapravo rezultat djelovanja najvažnijeg faktora — slijeda okolnosti. Zaista, malo je takvih prilika u kojima državnik jasno pred sobom vidi cilj i ide k njemu sigurnim korakom. No, mnogo je primjera u kojima odluka ili događaj, koji se tada čini potpuno beznačajnim, dovede gotovo slučajno do druge odluke, također nevažne, ali se malo-pomalo stvara lanac okolnosti.«²⁵

Svakako da je takvo mišljenje, koliko god u njemu može biti stanovite istine, ipak neprihvatljivo u današnje doba. Planiranje vanjske politike postalo je čvrsto organiziran proces u gotovo svim zemljama, bez obzira na njihovu veličinu i snagu, jer upravo u svijetu gdje djeluje velik broj subjekata i gdje se međunarodni odnosi vrlo brzo mijenjaju treba imati mogućnosti brzog odgovaranja na nove situacije. To je pak moguće samo ako su bar neki ciljevi čvrsto postavljeni. Politika kakvu spominje Nicholson mogla je biti realizirana u prošlim razdobljima međunarodnih odnosa, i to, možda, prije svega u subjekata koji su se rukovodili pragmatičnim stavovima, ili su pak bili pasivni promatrači međunarodnih odnosa, a ne njihovi aktivni akteri i sudionici.

Proces donošenja vanjskopolitičkih odluka, prikazan ovdje na vrlo jednostavan način, i sistem planiranja vanjske politike ipak su prije svega samo operativni dijelovi međunarodne politike. Naime, proučavajući i proces stvaranja političkih odluka i način planiranja vanjske politike pojedine zemlje, ne može se analizirati međunarodni sistem ni odnosi koji nastaju u njemu. Stoga i taj pristup međunarodnim odnosima ostaje samo kao ilustracija jednog dijela problema,

25 H. Nicholson, *The Congress of Vienna*, London, 1949., str. 19.

ali je vrlo dalek od mogućnosti da dâ stvarnu sliku međunarodnih odnosa.

5. **Eklektički pristup međunarodnim odnosima** zasniva se na činjenici da dio autora, ipak smatra kako ni jedan monistički pristup bez obzira na svoj naziv i metode, ne može racionalno objasniti zbivanja na međunarodnome planu. Oni isto tako smatraju da svaki od tih različitih pristupa ima stanovitu vrijednost i da je u svakom od njih sadržan dio vrijednih materijala koji će omogućiti kompleksnije istraživanje.

Američki profesor Stanley Hoffman kaže da postoje četiri značajne komponente koje mora osvijetliti svako istraživanje »svjetske politike«. To su:

- politička struktura svijeta u danoj situaciji
- snage koje djeluju u pojedinim dijelovima strukture i mogu utjecati na njezinu izmjenu ili jačanje
- odnos koji postoji između unutrašnje i vanjske politike pojedinih jedinica
- rezultanta odnosa svih tih triju elemenata može se nazvati međunarodnim odnosima.

Te kategorije ne čine teoriju međunarodnih odnosa, one su komponente područja koje treba ispitati u svakoj situaciji, a to je okvir i metoda za proučavanje međunarodnih odnosa.²⁶

Predmet znanosti u međunarodnim odnosima

Zbog velikog opsega međunarodnih odnosa, različitih subjekata međunarodnih zbivanja, brojnih i raznovrsnih činilaca, zajedno često kontroverznih procesa i obilja različitih podataka o ponašanju glavnih aktera, u znanosti o međunarodnim odnosima dugo su se vodile velike rasprave o predmetu međunarodnih odnosa i o granicama takva proučavanja.

U američkoj literaturi postoje brojna i vrlo raznolika, često i sasvim kontroverzna mišljenja, o tome što bi trebala proučavati znanost o međunarodnim odnosima. Tako npr. Stanley Hoffman smatra da se međunarodni odnosi moraju baviti faktorima i svim aktivnostima koje utječu na vanjsku politiku i na vlade glavnih jedinica na koje je svijet podijeljen. Ta radna definicija, kako sam autor ističe, trebala bi omogućiti da se naznače posebna

26 S. Hoffmann, *International Relations, The Long Road...*, op. cit., str. 346–377.

polja od interesa koja će istraživač uzeti u razmatranje, kao i neka druga područja koja nemaju osobito veliko značenje za međunarodne odnose. Tako bi, prema Hoffmanu, ta definicija automatski omogućila da se Ujedinjeni narodi promatraju kao važan subjekt, ali bi isključila Svjetsku meteorološku organizaciju. Ili United Fruit Company ili Socijalistička internacionala također bi bili uključeni u istraživanje, ali Međunarodno udruženje politologa to ne bi bilo zbog svoje manje važnosti za međunarodne odnose.²⁷

Po mišljenju *Frederica S. Dunna*, međunarodni se odnosi bave odnosima koji proizlaze iz odnosa autonomnih političkih grupa u svijetu, gdje sila nije koncentrirana na jednome mjestu. Ističući da, navodno, međunarodni odnosi kao znanost ne trebaju razumijevanje unutrašnjih društvenih i nacionalnih odnosa, on se posebno zauzima za analizu specifičnosti odnosa sile, koja postoji u zajednici u kojoj nedostaje neka snažna, homogena i superiorna sila.²⁸

David Vital opredjeljuje se za takvo promatranje međunarodnih odnosa koje će prije svega pokazati kakva je pozicija vlada u stvaranju vanjske politike,²⁹ a slično mišljenje zastupa i Goormaghtigh, koji posebno polje interesa vidi u istraživanju vanjskopoličkih odluka.

Francuski profesor međunarodnih odnosa J. B. *Duroselle* zahtijeva da se u međunarodnim odnosima proučavaju pojave sa svrhom »da se utvrde osnovni i drugi činioci koji ih uvjetuju«. Koje su to međunarodne pojave koje su predmet proučavanja — pita *Duroselle*. »O tome se može dati opća definicija o kojoj bi jedna pojava bile međunarodna od trenutka kada u sebi obuhvaća bilo koji odnos koji se prostorno kreće s obiju strana državnih granica. Međunarodni su odnosi prije svega politički odnosi između država, te odnosi grupa i pojedinaca s jedne i s druge strane državnih granica.«³⁰

L. *Ledermann* tvrdi da su međunarodni odnosi upućeni na proučavanje kompleksnih pojava koje se pojavljuju u međunarodnom životu i imaju svoje duhovne, religiozne, socijalne, ekonomske, političke i njima slične karakteristike. »Cilj je te discipline da istraži ne samo bitne činioce, osnovne snage, intelektualnu, ideološku i doktrinarnu osnovu, kao i praksu između država, između naroda, grupa i pojedinaca... već i pravila, mehanizme i institucije koje reguliraju te odnose.«³¹

27 Hoffmann, *Contemporary Theory of International Relations*, New York, 1960., str. 6.

28 F. S. Dunn, »The Present Course of International Relations, *World Politics*, vol. 2, br. 1 (1949.).

29 D. Vital, *Worlds Politics*, July 1967., br. 4.

30 J. B. Duroselle, »L'etude des relations internationales«, *Revue française de sciences politiques*, 1952., br. 4.

31 L. Ledermann, *Considerations epistemologiques sur l'etude des relation internationales*, Athenes, 1961.

G. Schwarzenberger postavlja kao središnje polje promatranja međunarodnih odnosa međunarodno društvo, evoluciju i strukturu međunarodnoga društva, aktere na međunarodnoj pozornici, modele njihova ponašanja, pokretačke snage iz njihovih akcija i, na kraju, probleme međunarodnoga planiranja.³²

Poljski profesor međunarodnih odnosa *Remigiusa Bierzanek* određuje međunarodne odnose na proučavanje političkih organizacija teritorijalnog karaktera dodajući »da unatoč tome treba uzeti u obzir i odnose među grupama ljudi... bilo na području razmjene materijalnih dobara, usluga, protjecanja ideja i kulturnih utjecaja. Predstavljajući međunarodne odnose, ne može ih apstrahirati od unutrašnjopolitičkih odnosa tih država.«³³

Već iz ovoga pregleda, koji je naveden samo kao ilustracija različitih tokova i pravaca razmišljanja očito je da postoje vrlo šaroliki stavovi o predmetu međunarodnih odnosa kao znanstvene discipline. S obzirom na relativnu mladost discipline, specifične poteškoće u njezinu konstituiranju i potrebu razgraničenja od drugih znanstvenih disciplina, borba za vlastiti predmet, i to formuliranje raznih mišljenja, svakako je normalan proces traženja. U pravu su stoga neki teoretičari koji tvrde da je do sada više vremena potrošeno na analizu predmeta, pristupa i metoda discipline o međunarodnim odnosima nego na proučavanje samog sadržaja međunarodnih odnosa.³⁴

Opredjeljujući se za poseban pristup međunarodnim odnosima, smatramo da je predmet znanosti o međunarodnim odnosima prije svega vezan **uz istraživanje i proučavanje odnosa između država u političkom, ekonomskom, vojnom i ideološkom, kulturnom i pravnom aspektu.**³⁵ Osim tih uzajamnih odnosa na državnome planu, potrebno je analizirati sve ostale subjekte: međunarodne organizacije, grupe, pokrete, nacije i ljude koji također djeluju na sadržaj međunarodnih odnosa. Brojni faktori koji se očituju i u međunarodnim odnosima također određuju pravce aktivnosti pojedinih subjekata, pomažu njihovo djelovanje i omogućuju praćenje daljnjeg razvoja.

Takav bi stav značio da se međunarodna zajednica kao sredina u kojoj se zbivaju svi međunarodni procesi uzima kao osnovni i najširi okvir pro-

32 G. Schwarzenberger, *Power Politics: A study of World Politics*, London, 1965., str. 3.

33 R. Bierzanek, *Wspolczesne stosunki...*, op. cit., str. 13.

34 R. J. Lieber, *Theory and World Politics...*, op. cit., str. 10.

35 Moguće je primijetiti da i ostale znanosti također proučavaju pojedine aspekte međunarodnih odnosa, no, odmah treba upozoriti na to da disciplina međunarodni politički odnosi ne proučava jedan od oblika manifestiranja, već ih promatra kao oblike očitovanja i ostvarivanja širih društveno-političkih kontakata i procesa.

učavanja, no, predmet **znanosti o međunarodnim odnosima bili bi međudržavni odnosi, odnosi između različitih subjekata međunarodnih odnosa, istraživanje faktora koji utječu na ponašanje međunarodnih subjekata i traženje osnovnih zakonitosti djelovanja i ponašanja u međunarodnomu političkom sistemu.**

Mislimo da je već prošlo doba polemika u kojima se nastojalo dokazati da međunarodni odnosi kao znanstvena disciplina imaju svoj predmet, pa su se upravo u toj želji nastojali sputati brojnim i često vrlo nepreciznim definicijama njihova predmeta, koje su opet zbog svoje navodne nepreciznosti ili kontroverznosti izazivale daljnje polemike kritičara discipline.

Smatramo da postoje brojne specifične poteškoće koje se možda ni u jednoj društvenoj disciplini ne pojavljuju tako snažno kao upravo u međunarodnim odnosima. Sam je predmet istraživanja u neprestanu kretanju, vrlo je kompleksan, na njega utječe golem broj različitih aktera i faktora, postoji vrlo čvrsta veza između baze i nadgradnje, odnosno između unutrašnje politike i vanjske politike, a broj novih elemenata, tj. i aktera i procesa, u stalnom je porastu. Zbog svega toga složili bismo se s mišljenjem koje smatra da bi svaki pokušaj davanja toj znanosti pune, precizne i definitivne definicije predmeta bio sasvim skolastički ispravan. »Važno je« — kaže poljski autor — »da se stanovita znanost odredi tako da se skrene pažnja na njezinu konkretnu problematiku uza spremnost da se neprekidno uključuju nova područja, uzimaju u obzir novi faktori i elementi, imajući neprestano na umu da je predmet spomenute znanosti stvarnost međunarodnih odnosa.«³⁶

36 M. Dobrosielski, *Z problemow wspolczesnosci*, Warszawa, 1989., str. 106.